

Культура мовлення як складова культури особистості

О. М. Хома¹, Т. В. Хома²

¹Мукачівський державний університет, м. Мукачеве, Україна

²Мукачівський кооперативний торговельно-економічний коледж, м. Мукачеве, Україна
Corresponding author. E-mail: tatyannahoma@mail.ru

Paper received 22.01.17; Accepted for publication 30.01.17.

Анотація. У статті розкриваються поняття «культура», «культура мовлення», їх взаємозв'язок. Визначено чинники, що впливають на культуру мовлення студентів, досліджено методи її формування в умовах вищої школи. Охарактеризовано окремі методи навчання з урахуванням характеру пізнавальної діяльності студентів. Закцентовано увагу на методах формування культури усного мовлення. З'ясовано види мовних і мовленнєвих вправ та комунікативних завдань. Запропоновано шляхи підвищення власної культури мовлення студентів.

Ключові слова: культура, культура мовлення, методи, вправи й завдання.

Вступ. В Україні українська мова є державною. У той же час держава забезпечує вільний розвиток і використання мов національних спільнот. У поліетнічному середовищі формування культури українського мовлення є пріоритетним. Українська мова є відображенням національної культури народу, важливим засобом соціалізації особистості. «Спілкування людей завжди здійснюється в межах певної культури з використанням конкретної етнічної мови, неповторних мовних картин світу, а також законів спілкування, відпрацьованих у межах цієї мови і культури [8, с.12]». Дослідження питання щодо формування культури українського мовлення є актуальним і сьогодні. За словами В.Сухомлинського, «мовна культура людини – це дзеркало її духовної культури. Найважливішим засобом впливу на дитину, облагороджування її почуттів, душі, думок, переживань є краса і велич, сила і виразність рідного слова [9, с.202]».

Короткий огляд публікацій з теми. Дослідження проблеми щодо формування культури українського мовлення займається низка науковців (Берегова Г., Вашуленко М., Климова К., Коваль А., Лущинська Л., Наумчук М., Окуневич Т., Пазяк О., Паламар Л., Пентилок М., Русанівський В., Сагач Г. та ін.). «Культура мовлення учнів – володіння нормами усної і письмової літературної мови (орфоепія, наголос, слововживання, орфографія, морфологія, синтаксис), а також уміння використовувати виражальні можливості мови відповідно до мети висловлювання, комунікативної цілеспрямованості, умов спілкування [4, с. 55]».

М. Вашуленко пов'язує поняття «культура мовлення» (спілкування) з дотриманням усталених мовних норм усної і писемної літературної мови, а також свідомим, цілеспрямованим, майстерним використанням мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування... Крім того, культура спілкування – це ще й загальноприйнятий мовленнєвий етикет: типові формули вітання, прощання, побажань, запрошення тощо [3, с. 314]».

Отже, культура мовлення розглядається вченими як володіння унормованим літературним мовленням в усній і писемній формах на всіх мовних рівнях, здатність використовувати мовні засоби, оптимальні для конкретної ситуації мовлення.

Мета. Визначити сучасні підходи до формування культури усного українського мовлення у студентської молоді.

Матеріали й методи. Методи дослідження: теоретичний аналіз наукової літератури, педагогічне спостереження, бесіда із студентами, метод узагальнення.

З'ясуємо зміст окремих ключових слів. Культура – сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які виражають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини, і втілюються в результатах продуктивної діяльності [10, с.320].

Це складна цілісність, що включає в себе знання, мистецтво, мораль, закони, звичаї, що набуваються особистістю. Майстерне володіння рідною мовою має вплив на її формування, набуття соціального і життєвого досвіду. Мовна культура не лише відображає те, що є в культурі, але й формує загальну культуру суспільства. Найголовнішою особливістю української національної культури є її різноманіття, самобутність й оригінальність.

Іван Огієнко пов'язує мову з духовною культурою особистості: «Сила нації – в силі її культури. Соборна літературна мова – найміцніший ґрунт для зросту здорової духовної культури, а тому кожний громадянин, що хоче щастя своєму народові, мусить повсякчас працювати й для збільшення культури своєї літературної мови [5, с.43]».

Культура мовлення студентів виявляється в мовленнєвій діяльності й тісно пов'язана з формуванням особистості.

Культура мовлення реалізується на двох рівнях: 1) дотримання мовних норм у щоденному усному й писемному спілкуванні; 2) мовленнєва майстерність, яка виявляється в умінні вибрати із наявних мовних варіантів той, що є найбільш доцільним.

Наше дослідження з означеної проблеми вивчалось за двома напрямками: 1) спостереження за усним мовленням студентської молоді й визначення типових помилок; 2) добір методів формування культури усного мовлення.

З'ясовано, що студентська молодь (незалежно від напряму підготовки) володіє усним українським мовленням, проте спостерігаються орфоепічні, лексичні, граматичні, стилістичні помилки. Окремі з типових:

- неправильна (м'яка) вимова звуків [ч шч];
- оглушення дзвінких приголосних в кінці слова та перед глухими (ду[п] замість ду[б], ка[с] замість ка [з]ка);
- наявність діалектизмів;
- уживання слів у невластивому для них значенні;

- наявність у мовленні студентського жаргону, слів-паразитів;
- алогізми різного походження;
- неправильне вживання звертання.

Як показує наше дослідження, на мовлення молоді людини (як негативно, так і позитивно) впливають: діалектне середовище (60-65%), калькування слів з інших мов (біля 10%), засоби масової інформації, Інтернет (10%), інші чинники: родина, спілкування з однолітками тощо (15%). Значний вплив на формування культури усного мовлення має засвоєння мовних норм у процесі навчання української мови, дисциплін фахової підготовки в умовах вищої школи.

Другий напрям нашого дослідження передбачав виокремлення методів формування культури мовлення студентської молоді.

Методи навчання мають місце у дослідженнях І. Лернера, М. Скаткіна, М. Успенського, О. Біляєва, І. Гудзик, С. Караман, З. Курлянд, А. Алексюк, М. Пентилюк, О. Хорошковської та ін.

І. Лернер, М. Скаткін при класифікації методів навчання виходять з урахування характеру пізнавальної діяльності студентів, беручи за основу різний її рівень. Учені визначають пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемний, частково пошуковий і дослідницький методи. Низка науковців (Є. Голант, А. Алексюк та інш.) методи навчання розрізняють за джерелом одержання знань: словесні, наочні, практичні.

При доборі методів навчання української мови О. Біляєв [2] вважає найбільш прийнятними усний виклад матеріалу (розповідь, пояснення), бесіду, спостереження учнів над мовою, метод вправ, роботу з підручником.

У процесі вивчення проблеми нами використовувалися методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності в умовах вищої школи за З. Курлянд [7]. Серед них: словесні (лекція, пояснення, розповідь, бесіда, інструктаж); наочні (спостереження, ілюстрація, демонстрація); практичні (вправи, практичні роботи, експеримент, виробнича (педагогічна) практики).

Т. Окуневич вважає, що основний акцент у формуванні мовленнєвої культури повинен зміщуватися з формального заучування основних положень граматичної теорії, визначень і правил, прикладів і винятків на вивчення живого мовлення в різних видах, жанрах на основі навчального тексту, на формування культури спілкування та всебічної мовленнєвої компетенції особистості. Усе сказане обґрунтовує необхідність послідовного формування культури мовлення, а також виконання вимог щодо мовленнєвих умінь студентів, найважливішими серед яких є такі: уміня адекватно сприймати і відтворювати усне і писемне мовлення; користуватися різними способами почутого і прочитаного; відтворювати готові тексти і створювати висловлювання різних типів (монолог, діалог) з урахуванням співрозмовника та ситуації спілкування і таке інше [6].

Г. Берегова, досліджуючи процес формування культури мовлення майбутніх фахівців у діалектних умовах, опирається на групування методів за Л. Симоненковою. Ця класифікація включає методи теоретичного (бесіда, повідомлення, робота з підручником) та теоретико-практичного вивчення мови (вправи з

фонетики, граматики, орфографії, лексики, стилістики), практичного збагачення мовлення (активність мовного спілкування, копіювання мовних зразків). Першочергову увагу слід приділити вправам усного характеру, оскільки вони сприятливо впливають як на формування внутрішнього мовлення, так і на зміст та структуру писемного. Г. Берегова зазначає, що саме ці методи сприяють цілеспрямованому розвитку мовленнєвих умінь і навичок, допомагають студентам удосконалити вміння самостійно набувати знання, використовувати на практиці [1].

Аналізуючи дослідження науковців з означеної проблеми, опрацювавши лінгводидактичні джерела, ми дійшли висновку, що основою оволодіння мовними нормами є знання теоретичного матеріалу й свідоме використання його в мовній практиці. Студент, відповідаючи на практичних заняттях, виявляє не тільки рівень оволодіння теоретичним матеріалом, а й показує вміння користуватися мовою, мовними засобами. Але це ще не є показником володіння мовними нормами. Практика роботи у вищій школі переконує, що тільки постійне розв'язання проблемних завдань, створення мовленнєвих ситуацій підвищують культуру мовлення особистості.

У процесі дослідження нами використовувалися методи здобуття знань про мову й мовлення і методи формування умінь (мовних та мовленнєвих). Безперечно, застосування методу вправ є провідним у формуванні культури мовлення. На заняттях з української мови застосовуються мовні, мовленнєві вправи й завдання, комунікативні завдання й ситуації.

Мовні вправи спрямовані на виконання дій з мовним матеріалом поза ситуацією мовлення, де зосереджується увага лише на орфоепічній чи граматичній формі. Прикладом мовленнєвих вправ є конструктивні вправи – підстановчі й трансформаційні, що спрямовані на формування частково мовленнєвих умінь і стимулюють розвиток комунікативного мовлення. Підстановчі вправи потребують підстановки (заміни) окремих слів, словосполучень у запропонованій викладачем фразі. Підстановчі вправи використовуються і під час створення мікродіалогів, де відпрацьовується сполучуваність різних слів і виразів, пов'язаних із необхідністю запитати дозволу, перепитати тощо.

Трансформаційні вправи передбачають певну трансформацію (перебудову) запропонованої фрази, зміну її структури шляхом змінювання граматичних форм, заміни слів чи словосполучень тощо. Такі вправи особливо корисні під час формування вмінь діалогічного мовлення. Для прикладу трансформаційних вправ можемо навести таку: викладач формулює коротке повідомлення про певну подію і пропонує іншому студенту уточнити цей факт, перепитавши.

Спираючись на дослідження І. Гудзик, ми застосували метод формування комунікативного мовлення, що передбачає використання умовно мовленнєвих або умовно комунікативних вправ на основі штучно створених мовленнєвих ситуацій і різних видів безпосередньо мовленнєвої діяльності: спонтанні діалогічні й монологічні висловлювання під час обговорення тієї чи іншої проблеми в ході дискусії, в ігровій діяльності. О. Хорошковська серед методів формування комунікативного мовлення визначає умовно мовленнєві

вправи, як одні з найефективніших, і метод продукування (відтворення) висловлювань (діалог, переказування, твір) на основі попередньої підготовки (вправи за зразком, складання плану, конспектування, трансформація, аналіз і оцінювання висловлювань, дидактичні ігри) [11].

На етапі формування мовленнєвих умінь нами використовувався продуктивно-творчий метод, спрямований на формування вмінь самостійно продукувати висловлювання. Суть цього методу полягала в такій організації навчальної діяльності, яка стимулює розвиток комунікативного мовлення студентів. Для його реалізації ми використали умовно мовленнєві вправи і завдання, що мали навчальний характер і комунікативні завдання, що передбачали самостійне мовлення залежно від мети й зорієнтованості на слухачів або комуніканта. В основі таких вправ і завдань лежав мотив, тобто бажання висловити думку, щоб повідомити, запитати, переконати, спонукати до дії. Найчастіше на занятті під час використання умовно мовленнєвих вправ викладач вдавався до моделювання штучно створених ситуацій, в основі яких було словесне змалювання уявної ситуації реальної дійсності, з'ясовувалася мета мовлення, студенти призначалися на роль співрозмовників, мовленнєвий акт реалізовувався у формі діалогу. Як правило, це ігрові вправи, які нині в методиці відносять до інтерактивних методів. Наприклад, викладач пропонував студентам уявити, що вони прийшли у новий трудовий колектив. Це й буде штучно створена ситуація, що становить першу складову мовленнєвої ситуації. Другий складник – формулювання мовленнєвого завдання. Наприклад: вам треба відрекомендуватися колегам у перший день професійної діяльності. Третьою складовою мовленнєвої ситуації є власне виконання завдання. Студент розповідає про себе, а потім відповідає на запитання інших студентів (трудоного колективу). Студенти будують полілог, у процесі якого передбачається дотримання етикетних норм: форм звертання, слів ввічливості, а також чіткої й короткої розповіді про себе, своє навчання й фахові уміння. Оскільки ознакою культури професійного мовлення є уміння звертатися до співрозмовника, особливого значення на заняттях ми надавали умовно мовленнєвим вправам і завданням, що передбачали дотримання норм етикету, вживання форм звертання та формул вибачення, вираження прохання. Наприклад, викладач пропонував студентам побудувати діалог за уявною ситуацією: «Вам необхідно розповісти про історію свого міста. Окремі історичні факти не пам'ятаєте. Вам незручно. Знайдіть вихід із даної ситуації». Як уже зазначалося, мовленнєві ситуації, створені на заняттях, є уявними, штучними. Вони змальовувалися словесно або за допомогою відеозапису. Серед них пропонувалися й

ситуації, пов'язані безпосередньо з майбутньою спеціальністю.

Продуктивно-творчий метод широко застосовувався під час формування вмінь монологічного мовлення. Він був тісно пов'язаний з іншими методами.

Комунікативні завдання були спрямовані на створення діалогів за ситуаціями. Наприклад:

1. Побудуйте діалог з академнаставником групи щодо можливості відвідування занять за індивідуальним графіком.
2. Обговоріть з однокурсником, як краще підготувати вітальну програму до Дня студента.
3. Яким я уявляю свій перший робочий день?
4. Як я працюю з Інтернет-джерелами?

З метою формування комунікативних умінь широко використовувалися ділові ігри та навчальні проекти. Завдання викладача – мотивувати мовця удосконалити своє власне мовлення. Доцільним, на нашу думку, є використання методу дискусії, за допомогою якого формується культура діалогічного (монологічного) мовлення. Для дискусій пропонувалися такі теми: «Я у світі мов», «Роль культури спілкування у майбутній професійній діяльності», «Український мовленнєвий етикет і сьогодення» та інші.

На практичних заняттях значна увага зверталася на застосування текстоцентричної технології навчання. Пропонувалися завдання такого типу:

- виразно прочитати текст, провести його мовний аналіз;
- розробити партитуру тексту, створити ритміко-інтонаційну схему до нього;
- скласти діалог до змісту тексту.

Серед шляхів підвищення власної культури мовлення студентам рекомендуємо:

1. Прислухатися до мовлення дикторів українського телебачення, записати фонетичною транскрипцією окремі слова.
2. Читати вголос тексти різних жанрів українських письменників, аналізувати мовні засоби, заучувати напам'ять окремі вислови, фразеологічні одиниці.
3. Вести тези лекційного заняття, зацентувати увагу на професійній лексиці.
4. Виробити навички мовленнєвого самоконтролю.
5. Відчувати власну відповідальність за вживання мовленнєвого етикету, за відношення до свого словника, його уточнення та збагачення.

Висновок. Таким чином, нами розглянуто сучасні підходи до формування культури мовлення студентів на заняттях з української мови та фахових дисциплін. На основі досліджень лінгводидактив, нашого спостереження за мовленням студентів запропоновано методи формування культури мовлення особистості. Закцентовано увагу на текстоцентричній технології навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берегова Г. Д. Формування культури мовлення студентів-аграрників в умовах нижньонадніпрянських говірок : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Г. Д. Берегова ; Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2002. – 245 с.
2. Біляев О. М. Лінгводидактика рідної мови : навч.-метод. посіб. / О. М. Біляев. – К. : Генеза, 2005. – 180 с.
3. Методика навчання української мови в початковій школі : навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за наук. ред. М. С. Вашуленка. – К. : Літера ЛТД, 2010. – 364 с.
4. Наумчук М. Словник-довідник основних термінів і понять з методики української мови / М. Наумчук, Л. Лушпинська. – Тернопіль : Астон, 2003. – 132 с.

5. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Рідна мова / Упоряд. авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2010. – 436 с.
6. Окуневич Т. Г. Культура мовлення майбутнього вчителя-словесника в умовах українсько-російської двомовності: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Т. Г. Окуневич ; Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2003. – 225 с.
7. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. / З.Н. Курлянд, Р.І. Хмелюк, А.В. Семенова та ін.; За ред. З.Н. Курлянд. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 495 с.
8. Стахів М. Український комунікативний етикет: Навч.-метод. посіб. / М. Стахів – К.: Знання, 2008. – 245 с.
9. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський. – Вибрані твори в 5-ти томах. Т.3. – К., 1977. – 670 с.
10. Філософський словник / За ред. В.І Шинкарука. – Друге видання (перероблене і доповнене). – К., 1986. – 796 с.
11. Хорошковська О. Н. Методика навчання української мови у початкових класах шкіл з російською мовою викладання / О. Н. Хорошковська. – К.: Промінь, 2006. – 256 с.

REFERENCES

1. Beregova G. D. (2002). Formation culture of speech by agrarian students in the conditions of Lower Dnipro dialects: dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.02. Xerson. derzh. un-t. Xerson, Ukraina, 245 s.
2. Bilyaev O. M. (2005). Native language linguodidactics: Educational and methodological textbook. - K: Geneza, 180 s.
3. Methods of teaching of the Ukrainian language in primary school: navch.-metod. posib. dlya stud. vyshh. navch. zakl. / za nauk. red. M. S. Vashulenko. Kyiv, Ukraina: Litera LTD, (2010), 364 s.
4. Naumchuk M. (2003). Glossary Directory of key terms and concepts of methods of the Ukrainian language. Ternopil, Ukraina: Aston, 132 s.
5. Ogiyenko I. (Mytropolyt Ilarion). (2010) Native language / Uporyad. avt. peredmovy ta komentaryv M.S. Tymoshyk. Kyiv, Ukraina: Nasha kultura i nauka, 436 s.
6. Okunevych T.G. (2003). Culture of speech of future teacher-philologist in the conditions of Ukrainian-Russian bilingualism: dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.02. Xerson. derzh. un-t. Xerson, Ukraina, 225 s.
7. Pedagogy of Higher School: educational handbook. / Z.N.Kurlyand, R.I.Hmelyuk, A.V.Semenova etc. ; Ed. by Z. N. Kurlyand. – 3-tye vyd., pererob. i dop. Kyiv, Ukraina: Znannya, (2007), 495 s.
8. Stahiv M. (2008). Ukrainian communicative etiquette: Training handbook. Kyiv, Ukraina: Znannya, 245 s.
9. Sukhomlinsky V.O. (1977) . I give my heart to children Vybrani tvory. V 5-ty t. t.3. Kyiv, Ukraina, 670 s.
10. Philosophical Dictionary / Ed. by V.I. Shynkaruk. Druge vydannya (pereroblene i dopovnene). Kyiv, Ukraina, (1986), 796 s.
11. Khoroshkovska O. N. (2006). Methods of teaching the Ukrainian language in the primary forms at the schools of the Russian language teaching. Kyiv, Ukraina: Promin, 256 s .

Culture of speech as a component of culture of personality

O. M. Khoma, T. V. Khoma

Abstract. In this article was considered the concept of "culture", "culture of speech" and their interconnection. Identify factors that affect to culture of students' speech and investigated methods of its formation in the conditions of higher school. There is characterized some methods of teaching by counting of cognitive activity of students. The attention is focused on methods of formation the culture of speech. It is found out the types of language and speech exercises and communication tasks. There were suggested the ways of improving their own culture of students' speech.

Keywords: culture, culture of speech, methods, exercises and tasks

Культура речи как составляющая культуры личности.

О. М. Хома, Т. В. Хома

Аннотация. В статье раскрываются понятия «культура», «культура речи», их взаимосвязь. Определены факторы, влияющие на культуру речи студентов, исследованы методы ее формирования в условиях высшей школы. Охарактеризованы отдельные методы обучения с учетом характера познавательной деятельности студентов. Акцентировано внимание на методах формирования культуры устной речи. Выяснено виды языковых и речевых упражнений и коммуникативных заданий. Предложены пути повышения собственной культуры речи студентов.

Ключевые слова: культура, культура речи, методы, упражнения и задания.